

УДК 111.11:17.023.36

*Алла Залужна***ФЕНОМЕН ЕСТЕТИЧНОГО КРИЗЬ ПРИЗМУ ДИХОТОМІЇ «БАЙДУЖЕ-НЕБАЙДУЖЕ»
У ТВОРЧОСТІ А. КАНАРСЬКОГО**

У статті розкривається антропологічна домінанта естетичного світовідношення в контексті світоглядно-методологічної й культурологічної переорієнтації філософського й естетичного дискурсу «пізнього радянського марксизму». Висвітлено основні аспекти зміни гносеологічної парадигми в естетиці, що призвело до утвердження суб'єктивного виміру естетичного та його вкоріненості в життєвому світі людини.

Проаналізовано виявлені А. Канарським закономірності діалектичного руху чуттєво-естетичних актів, які конституують естетичне як чуттєве, безпосереднє та ціннісне на межі дихотомії «байдуже-небайдуже».

Ключові слова: естетичне, людина, світогляд, безпосереднє, чуттєве, байдуже, небайдуже.

*Alla Zaluzhna***THE PHENOMENON OF AESTHETIC IN THE LIGHT OF DICHOTOMY “INDIFFERENT-NOT
INDIFFERENT” IN THE WORKS OF A. KANARSKII**

The article deals with the anthropological dominant of aesthetic correlation in the context of world view and methodological and culturological reorientation of philosophical and aesthetical discourse of “late Soviet Marxism”. The main aspects of change of gnoseological paradigm in aesthetics which have caused strengthening of subjective dimension of aesthetic and its striking root in a life world of a person were observed. Within limits of Marxist world view the developments of high scientific and professional quality are appearing. They become a evidence of world view and humanistic renewal of Marxism and anthropological filling of aesthetic sphere of scientific knowledge.

The A. Kanarskii's attempt of construction of aesthetic theory through finding regularities of aesthetic process is important. The search of aesthetic being becomes possible by means of explication of essence and the peculiarity of aesthetic inclusive of living aesthetic practice of life as immediate, not indifferent and sensory man's attitude to the world in its entirety of strengthening of singleness of a person. By means of dichotomies “indifferent-not indifferent”, “immediate-indirect”, “sensory-not sensory” A. Kanarskii crystallizes out that special condition of a man which constitutes the phenomenon of aesthetic.

The philosopher deduces such a concept as “indifferent” as dialectical opposition to not indifferent, sensory and aesthetic. This characterizes the subjective state of a man and what is more it is the necessary condition for discovering of important and valuable. In this very context the aesthetic appears to be a necessary constant of a man's culture which shows the measure of not indifferent attitude to the world and to the sense of a man's existence.

The thought about striking root of a phenomenon of aesthetic in life processes of a person through the strengthening of a man's involvement in being and immediate perception and emotional experience as the most adequate consolidation of thought creation and not indifference gets a heuristic perception.

Keywords: aesthetic, a person, a world view, immediate, sensory, indifferent, not indifferent.

*Алла Залужная***ФЕНОМЕН ЭСТЕТИЧЕСКОГО СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДИХОТОМИИ
«БЕЗРАЗЛИЧНОЕ-НЕБЕЗРАЗЛИЧНОЕ» В ТВОРЧЕСТВЕ А. КАНАРСКОГО**

В статье раскрывается антропологическая доминанта эстетического мироотношения в контексте мировоззренческо-методологической и культурологической переориентации философского и эстетического дискурса «позднего советского марксизма». Освещены основные аспекты изменения гносеологической парадигмы в эстетике, что привело к утверждению субъективного измерения эстетического и его укорененности в жизненном мире человека.

Проанализировано выявленные А. Канарским закономерности диалектического движения чувственно-эстетических актов, которые конституируют эстетическое как чувственное, непосредственное и ценностное на границе «безразличное-небезразличное».

Ключевые слова: эстетическое, человек, мировоззрение, непосредственное, чувственное, безразличное, небезразличное.

Сучасна рефлексивна думка, прагнучи досягнути феномен шістдесятництва у площині філософії, не на марне прагне винести на поверхню сучасного дискурсу парадокс, який полягає у тому, що, будучи

тривалий час центрованими навколо діяльнійшої версії людської буттєвості, представники Київської філософської школи зуміли виявити такі реалії, які вийшли далеко за її межі. Йдеться передусім про не лише зафіксовані ними, а й достатньо аргументовані з допомогою наявного філософського інструментарію суперечності між всезагальним та особистісним, предметно-перетворювальною діяльністю та етичною відповідальністю, всепоглинаючим активізмом та глибинним спілкуванням і споглядальністю. Це стимулювало нагальну потребу перегляду догматичних положень марксистсько-ленінської філософії та спробу протиставити гіперактивному світорозумінню альтернативні світоглядні орієнтири у всій багатоманітності особистісних виявів людського світовідношення з актуалізацією як морально-етичної, так і естетичної проблематики.

Доволі показовим є той факт, що, експлікуючи природу естетичного, мистецтва, художньої творчості й особливостей естетичного осягнення світу в ситуації абсолютизації діяльнійшої парадигми, В. Іванов [4], А. Канарський [2], В. Мазепа [8], А. Фортова [10], К. Шудря [11], Л. Левчук [6], В. Малахов [9], Р. Шульга [12] та ін. особливий акцент поставили на проблемі суб'єктивного виміру естетичного та його вкоріненості в життєвому світі людини, що набуває особливого резонансу в сучасній філософсько-естетичній думці. У цьому контексті абсолютно нові можливості для аналізу особливостей людиновимірних констант естетичного світовідношення, конституйованих у контексті світоглядно-методологічної переорієнтації філософського й естетичного знання, відкривають дослідження А. Канарського, який естетичне ставив у тісний зв'язок зі специфікою людської чуттєвості в її «безпосередності», «небайдужості», «невимушеності», «самоцільності», «значущості», «цінності».

А відтак, у запропонованій статті на основі аналізу філософсько-естетичних поглядів А. Канарського поставимо завдання розкрити феномен естетичного як необхідної константи людського буття, що виражає міру небайдужого ставлення людини до світу й конституюється крізь призму діалектичного процесу руху чуттєвості на межі дихотомії «байдуже-небайдуже».

Важливо зазначити, що теоретичні спроби обґрунтування суб'єктивного виміру естетичного у філософських пошуках А. Канарського здійснюються в монографіях «Діалектика естетичного процесу. Діалектика естетичного як теорія чуттєвого пізнання» (1979) та «Діалектика естетичного процесу: генеза чуттєвої культури» (1982). На перший погляд, зміна акцентів була майже непомітною, проте саме така не оприявнена, не виголошена публічно настанова і призвела до кардинальних світоглядних зрушень, у зв'язку з чим догма перестала виконувати ту функцію, що визначала її саме у цьому статусі. Саме відношення «людина-світ» поступово стає смисловим центром усіх мисленневих побудов, причому світ постулюється не як об'єктивна дійсність, а як сфера людського буття, світ культури. У цьому світлі маємо підкреслити і те, що головне питання філософії співвідношення матерії та свідомості замінюється вузловими категоріями «людина» і «світ», «світ наявного буття» та «світ буття за межами наявної дійсності» (В. Шинкарук, О. Яценко), «світ доцільний» та «реально існуючий», «уявний» та «наявний» (В. Іванов), «байдуже-небайдуже» (А. Канарський).

Науковий шлях А. Канарського розвивається «на вістрі протистояння «природників» і «суспільників» – двох груп провідних радянських вчених, які з різних позицій осмислювали проблему естетичного» [5, с. 344]. Спроба редукції феномену естетичного та художньої специфіки мистецтва до теоретично-пізнавальних схем філософії без встановлення чіткої межі між гносеологічним суб'єктом та естетичним суб'єктом в естетичних дослідженнях призводила до значних труднощів, що і проявилось в довготривалій дискусії між природничими та суспільними теоріями в естетиці наприкінці 50-х – на початку 60-х років і стосувалося природи естетичного. Прикметно, що А. Канарський звертає увагу на неможливість витлумачення специфіки естетичного без зв'язку з суб'єктивним чинником, а тому, як вважає філософ, в природничих теоріях «естетичне виявляється чимось зовнішньо чужим і безвідносним до людини» [1, с. 54]. Буття естетичного нівелюється в абстрагуванні від процесу взаємодії суб'єкта та об'єкта естетичної діяльності. Натомість, об'єктивні форми прекрасного, гармонійного, досконалого, пропорційного потребують людського естетичного наповнення, тим самим актуалізуючи недопустимість розірваності суб'єкта й об'єкта в діалектиці естетичного процесу.

Якщо в природничій теорії естетичні якості обґрунтовуються незалежно від людського та суспільного буття, то у «суспільників» естетичні властивості об'єктів зумовлюються соціальними чинниками й залежать від усього розмаїття суспільних відносин. У зв'язку з цим ці дві теорії, на думку українського естетика, незважаючи на суттєві відмінності, поєднують нейтральність естетичних якостей від волі і свідомості людини, ігнорують роль цілепокладаючої діяльності. Саме тому А. Канарський, обґрунтовуючи думку про те, що в суспільній теорії естетичного найбільшою мірою виразилися гносеологічні позиції естетичної теорії, оскільки питання буття естетичного відразу передбачало питання пізнання специфіки цього буття, застерігає про загрозу гносеологізму в естетичній науці. Адже за сферою абстрактного мислення нівелюється безпосередній суб'єкт мислення, «пізнає себе буття», а в зосередженості на співвідношенні мислення і буття заперечується особливість «відношення мислення до самого мислення» [1, с. 47]. Отож, мислення без конкретної людини не формує ніяких відношень і не здійснює пізнавальних актів, оскільки мислить сама людина, а відтак, «питання про те, як дається

мисленню або пізнанню будь-яке буття, є запитанням не просто одного мислення або пізнання, а мислячого, пізнаючого суб'єкта» [1, с. 63]. Тому спроба перегляду суспільниками природничої теорії так і не відкрила шляхів, з допомогою яких можна було поєднати естетичне з естетичним суб'єктом та розкрити об'єктивну реальність у бутті в зрізі її небайдужості та небезвідносності щодо самої людини, що надзвичайно ускладнювалося в умовах діаматівської деонтологізації та гносеологізації людини.

Отже, у філософсько-естетичному дискурсі А. Канарського простежуємо трансформацію гносеологічного відношення «матерія-свідомість», згідно з яким свідомість існує як пасивне відображення об'єктивної дійсності, світоглядне переосмислення відношення «людина-світ». Воно має місце тому, що «суть естетичного прихована не в самій дійсності, а в специфіці людського відношення до неї» [1, с. 27]. Відтак гносеологічне співвідношення суб'єкта та об'єкта пізнання є тільки складовою й похідною від більш фундаментального початкового співвідношення «людина-світ», що унеможливило зведення об'єктивної реальності тільки до матеріальності та виключення з неї людини.

Закладене новоевропейською традицією розуміння людини як суб'єкта пізнання та дії, що протиставляється буттю як об'єкту, стає суперечливою абстракцією. А. Канарський, орієнтуючись на працю П. Копніна «Ідея як форма мислення», концентрує увагу довкола твердження про абсолютне протиставлення матерії і свідомості в досить вузьких межах гносеології [3]. Це призводить до утвердження думки про те, що у сферах гуманітарного знання, зокрема естетиці, таке протиставлення є згубним та руйнівним, адже в контексті людської небайдужості людини до світу фіксується більш глибоке відношення зв'язку людини зі світом культури.

А. Канарський, послуговуючись доступним у площині тодішнього філософування інструментарієм, доводить нам нині беззаперечну позицію щодо того, що безпосередність є необхідною основою людського існування, основою причетності до світу й вагомою властивістю індивідуальної свідомості особистісного «Я». Власне естетичний сенс безпосереднього полягає у його здатності споглядання сутності в безпосередньо ціннісному вимірі. Прислухаймося до Канарського: «Бути безпосереднім, – каже він, – значить передусім бути самим собою у своєму суспільному, «невимушеному» стані» [1, с. 150]. У такому контексті безпосереднє постає як чуттєвий небайдужий процес, який фіксує явища у самій цілі, абстрагуючись від опосередкованості засобу. Це є вагомий спосіб конституювання ціннісного, значущого, небайдужого. Явище, яке дається безпосередньо, не потребує ніяких опосередкувань для виникнення чуттєво-почуттєвого та оціночного. Таким чином, поліфонічність чуттєвого стає способом становлення безпосереднього стану людини. А звідси – сформовані закономірності: «Все безпосереднє як закон дається чуттєвим чином» та навпаки: «Все чуттєве, як таке, завжди представлене безпосередньо» [1, с. 163]. Характер чуттєвого процесу визначається ступенем безпосередності цілі, але взятої не в абстрактному виразі, а шляхом виведення її з земної основи. Водночас естетичне відношення може конкретизуватися ціннісною шкалою вищих людських інтересів, тобто ступенем безпосередності, що фіксується з допомогою понять «прекрасне», «піднесене», «трагічне» та «ідеал». Підкреслимо, що ідеал повинен існувати не як потреба або цілі, а як момент вияву людського переживання, форми життя.

Так, А. Канарський намагається дистанціюватися за межі абстрактно-категорійного схематизму тогочасної естетичної рефлексії, відновлюючи втрачену за суспільно-колективними структурами реальність людської буттєвості. Філософа турбує можливість трансформації естетичного в абстракцію, тому він постійно апелює до життя та безпосереднього самоцільного переживання. У зв'язку з цим естетичне розглядається не як логічний елемент категорійної системи наук, а в сенсі теоретичного інструмента в його не методологічній, а оцінковій функції естетичного аналізу чуттєвих явищ. Тут А. Канарський фіксує термінологічну двозначність поняття естетичного, а саме:

- як логічну категорію естетичної системи знань (естетичне поняття);
- як безпосередньо чуттєве, оцінкове явище, яке виявляє себе в діалектиці естетичного процесу, задовольняючи особливу людську потребу (безпосередньо чуттєвий вираз певної оцінки явищ).

Естетичне у безпосередньо чуттєвому контексті долучає до себе прекрасне, піднесене і величне, оскільки потворне «не може бути естетичним (чуттєвим) відповідно до цілі чи сенсу людського утвердження...», а тому немає людської потреби в потворному, низькому і т. п., але є потреба в естетичному (прекрасному, піднесеному)» [1, с. 99]. Разом з тим естетичне як поняття може втілювати в собі прекрасне і потворне, піднесене й низьке. Природно, що автор порушує питання про неможливість ототожнення теоретично-пізнавального виміру естетичного в понятійно-категорійній якості з його безпосередньо чуттєвими проявами. Прагнучи наповнити поняття естетичного живим змістом, А. Канарський відштовхується від емпіричних фактів життя. Він намагається осмислити феномен естетичного через реально виражений чуттєвий стан людини, висвітлюючи його як щось живе, динамічне, як форму руху самого життя, його діалектику. А тому і зосереджує увагу на багатогранності чуттєвого стану людини, що є «достеменно безпосереднім», «самоцілним» та «небайдужим». Але досягнути цей стан – значить поєднати теорію з практикою життя, «взяти його живим, таким, яким він є насправді» [1, с. 13].

У наукових дослідженнях А. Канарського предметом дослідження стає естетичне як «цілісне», «небайдуже», «чуттєве» та «безпосереднє», що може бути осмислене тільки як діалектичний і суперечливий

процес переходу об'єктивності чуттєвого явища в суб'єктивний стан людини – своєрідне «дооформлене» буття естетичного до рівня його завершення в людському переживанні. У цьому сенсі естетичне фіксує рух справжнього почуття і є своєрідним об'єктивно-суб'єктивним процесом, «органічний момент своєрідного завершення такого буття як за суб'єктивним, так і за об'єктивним проявом» [1, с. 201]. Відтак вітчизняний філософ артикулює естетичний стан не просто чисто суб'єктивним виміром вказаного процесу, а єдиним способом, з допомогою якого естетичне може бути досягнене таким, яким воно постає у своєму практичному зв'язку з людиною. Не випадково у наукових дослідженнях А. Канарського відстежено діалектичний рух чуттєвості, через який, на його думку, можливе розкриття всього багатства естетичного в орієнтації на безпосередньо чуттєвий вимір людського буття. Як бачимо, тут діалектична проблематика є органічною складовою наукового дискурсу філософа і вона найкраще виявляє й викристалізовує ті порухи філософської думки, що призвели до глибинних зрушень на теренах радянської філософії.

Намагаючись подолати спрощене розуміння естетичного, А. Канарський звертає увагу на недооцінку естетиками діалектичного конструювання теорії чуттєвого пізнання. Щоб виявити та пізнати естетичне, він прагне побудувати діалектичну систему у сфері естетичної науки. Філософ переконує, що феномен естетичного неможливо пізнати за допомогою формальної логіки (розсудкової), а тільки через діалектичну, а саме на рівні пізнаної соціальної дії, в аспекті свободи людської самодіяльності. З допомогою діалектичного методу А. Канарський прагне створити теорію пізнання чуттєвих явищ, а логіка цього методу має стати узагальненням філософських положень естетичного з проявом та охопленням таких моментів, станів та ідеалів життя, що найбільшою мірою виражають зацікавленість та небайдужість людини до буття. Відштовхуючись від концептуальних розвідок П. Копніна та В. Шинкарука, А. Канарський застосовує принцип тотожності діалектики як теорії пізнання та логіки до сфери естетичного знання. Він зміщує фокус філософсько-естетичного дискурсу з проблем «естетичних якостей» та «суспільної теорії» на діалектику естетичного процесу як теорію пізнання чуттєвого, теорію розвитку та логіку його становлення, адже «діалектика естетичного процесу може бути представлена як логіка (історія) розвитку людської чуттєвої діяльності, а звідси – і як специфічна теорія його пізнання» [1, с. 85]. Саме так закладаються засади побудови цілісної і системної теорії естетичного процесу й осмислення чуттєво-естетичних актів з іманентно присутніми їм закономірностями, що утверджують естетичне як той особливий стан, який викристалізовується через дихотомії «байдуже-небайдуже», «безпосередньо-опосередковане», «чуттєве-нечуттєве». Важливо зазначити і те, що намагаючись вичленувати характеристики естетичного процесу, в яких вловлюється семантичний відтінок естетичного, а отже, небайдужого людині, А. Канарський розбудовує діалектику в естетиці за аналогією до гегелівської діалектики розвитку абсолютної ідеї. У такому зрізі мірилом чистого буття, що не має власного визначення, стає «байдуже» як нерозрізнене «ніщо», за яким приховується становлення. Філософ виводить поняття «байдуже», щоб виокремити важливе, цінне та небайдуже. Воно завжди невидимо присутнє в чуттєвому процесі, й така фіксація відсутності чуттєвої визначеності є необхідною для дослідження людського чуттєвого процесу, адже «актом заперечення відношення до чогось зовнішнього, реального людина вже висловлює позитивне небайдуже ставлення до чогось внутрішнього, ідеального, духовного» [1, с. 111]. Та й, власне, байдуже, яке не існує поза площиною самозаперечення, завжди містить у собі багатство конкретних визначень чуттєвого. Тобто «байдуже» – це така діалектична протилежність небайдужому, чуттєвому та естетичному, що характеризує суб'єктивний стан людини і є неодмінною умовою виявлення змісту полісемантичності чуттєвого з потребою заперечення байдужого. І якщо І. Кант граничними поняттями, що виявляли найбільшу міру зацікавленості чи незацікавленості, вважає задоволення і незадоволення й зводить вищий людський інтерес до апріорної здатності судження, то у А. Канарського такими межовими та суперечливими категоріями є «байдуже» та «небайдуже».

Принцип суперечності «байдуже – небайдуже» проходить стрижневою лінією через всю наукову працю А. Канарського, а тому доцільно згрупувати ті його антиномічні прояви та характеристики, на яких автор ставить особливий наголос:

<i>Байдуже</i>	<i>Небайдуже</i>
<i>небуття</i>	<i>буття</i>
<i>байдужість до себе та людей</i>	<i>небайдужість до себе та людей</i>
<i>безсенсовність</i>	<i>смісловиттєвість</i>
<i>бездушність</i>	<i>почуттєвість</i>
<i>нерозрізненість</i>	<i>розрізненість</i>
<i>заперечення людини</i>	<i>утвердження людини</i>
<i>опосередкованість</i>	<i>безпосередність</i>

А. Канарський переконаний у тому, що наявні антиномічні характеристики байдужого і небайдужого дозволяють зрозуміти ті моменти життя, за яких у людській діяльності та буттєвості можна схопити чуттєвий безпосередній стан конституювання естетичного. Проте саме «небайдуже», яке акумулює в

собі смислові потенції відношення небайдужості людини до самої себе, цілей і сенсу свого існування, постає найбільш важливим моментом зв'язку людини зі світом та сферою внутрішнього «Я».

Все вищезазначене підтверджує, що саме для філософсько-естетичних поглядів А. Канарського властиве творче звернення до реальної живої людини з її безмірністю і розмаїтістю духовно-емоційного світу та ідея щодо необхідності розробки людиноцентрованої естетики з виразно окресленими можливостями її онтологізації. Як наслідок цього, в межах діалатівського філософування викристалізовується теоретично обґрунтована концепція можливості долучення людини до буття не тільки через пізнання, але й через естетичне переживання, до якого вітчизняний естетик звертається крізь призму філософської рефлексії безпосереднього, чуттєвого і небайдужого.

Таким чином, чуттєво-емоційне переживання людиною світу стає відправним моментом для експлікації феномену естетичного у теоретичній спадщині представників Київської філософської школи. У фокусі філософсько-естетичних міркувань з'являються поняття людської суб'єктивності та індивідуальності людського буття, відбувається значне переосмислення односторонньо раціоналістичних уявлень про людину та неможливість її трактування тільки в аспекті соціальних відносин та гносеологічного співвідношення «свідомість-матерія». А концептуалізація належності феномену естетичного винятково до людського способу буття і вкоріненості його у життєвих процесах спонукала до значного переосмислення гносеологічних засад філософсько-естетичного дискурсу, відкриваючи нові тематичні площини для наступних наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. – К. : Вища шк., 1982. – 192 с.
2. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. – К. : Вища шк., 1979. – 215 с.
3. Копнин П. В. Идея как форма мышления / П. В. Копнин. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1963. – 108 с.
4. Иванов В. П. Практика і естетична свідомість / В. П. Иванов. – К. : Мистецтво, 1971. – 223 с.
5. Левчук Л. Т. В. П. Иванов: естетичний аспект теоретичної спадщини / Л.Т. Левчук // Філософсько-антропологічні студії, 2003. Пізній радянський марксизм та сьогодні : (до 70-річчя Вадима Іванова). – К., 2003. – С. 339–349.
6. Левчук Л. Т. Інтуїтивізм і питання художньої творчості / Л. Т. Левчук. – К. : Мистецтво, 1963. – 93 с.
7. Левчук Л. Т. Українська естетика: традиції та сучасний стан / Л. Т. Левчук. – К. : Маклаут, 2011. – 340 с.
8. Мазепа В. И. Субъективная и объективная обусловленность художественного отражения / В. И. Мазепа // Художественная деятельность. Проблема субъекта и объективной детерминации. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 188–245.
9. Малахов В. А. Искусство и человеческое мироотношение / В. А. Малахов. – К. : Наук. думка, 1988. – 214 с.
10. Фортова А. О. диалектическом единстве нравственного и эстетического / А. О. Фортова. – К. : Вища шк., 1985. – 152 с.
11. Шудря Е. П. Проблема границ искусства (критика современных буржуазных концепций) / Е. П. Шудря // Художественная деятельность. Проблема субъекта и объективной детерминации. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 246–261.
12. Шульга Р. П. Искусство в мире обыденного сознания / Р. П. Шульга. – К. : Наук. думка, 1993. – 157 с.